

ТАЄМНА СВОБОДА

Сценарій повнометражного художньо-публіцистичного фільму

Закінчення. Поч. див. в №5.

Людмила Лемешева

РОБОЧА КОМПОЗИЦІЯ

...Садиба Миколайчуків у рідному селі Івана – Чорторія, тепліше й миліше за яке немає нічого на білому світі. Брати й племінники Івана, інші односельці стружуть дошки, зносять їх в одне місце, збивають стіл і лави. Тут же серед них старенька, зігнута, але все ще гарна мама Івана, вона дає чоловікам води напитися або порається по господарству. Сестри, племінниці, сусідки, старі й молоді, несуть стільці, табурети, рушники, посуд, складають усе це в саду. ...Та інший сад, довженківський, на території Київської кіностудії. Робітники теж несуть дошки, роблять стіл, будують якісь декорації. Реквізитори приносять посуд і скатертини, накривають стіл. Неподалік видно пам'ятник Параджанову із бронзовими Іваном та Марічкою з «Тіней».

...Миколайчук (у ролі Фабіяна з «Вавилон ХХ») іде зі стільцем і скрипкою в футлярі по напівзатопленому весняним паводком лугові, сідає на стілець. Його обличчя крупним планом. — Там, де вдалині щойно був перевернутий човен і прив'язаний до кілочка вірний цап, виникає довгий-довгий вузький стіл, він виходить за рамки кадру. — Тепер ми бачимо його з висоти пташиного лету на тлі різноманітних українських пейзажів. — А потім — у вигляді тонкої пульсуючої нитки між двома точками на карті України (тієї, що на початку «Мазепи», або ж Сергій Якутович намалює іншу карту — спеціально для нашого фільму).

Поки йдуть усі ці епізоди, автор розповідає за кадром, що Іван Миколайчук мріяв улаштувати бенкет якщо не на весь світ, то для всіх своїх друзів: накрити стіл від Чорторії до Києва. У себе в родовій садибі він встиг побудувати великий будинок для гостей. Але цій його черговій фантастичній ідеї не судилося збутися. От ми і вирішили самі влаштувати віртуальне застілля для Івана, його друзів і колег, живих і мертвих, а також для персонажів їхніх фільмів (тому що не тільки він сам, а й усі наші герої одверто плуталися, де закінчується життя і починається кіно, і навпаки).

Усією цією великою компанією — розумною, іронічною, веселою і злою — спробуємо зв'язати, як казав Іван, «тисячу снопів вітру»: тобто затіяти колективну бесіду про те, хто ми такі, що з нами було, що з нами відбувається зараз і що з нами, найвірніше, буде.

Застілля — не випадковий художній образ. По-перше, спілкування під час застілля — улюблене заняття людей цього покоління (про давню слов'янську традицію вже не кажу). По-друге, воно дозволить зібрати разом і показати багато облич, окрім головних героїв, — щоб у результаті

виник візуальний колективний портрет українських шістдесятників, яких «призвали всеблагие как собеседников на пир». На бенкет, тобто на свято (а не на поминки — уточню про всяк випадок) запрошуємо своїх героїв і ми. Стіл так само, як інтер'єр, буде змінюватися в ході розмови: зовсім простий, по-селянському затишний; аскетичний — з наговорених кухонь радянських інтелігентів; недбало богемний — з майстерень на горищах і в напівпідвалах; розкішно бароковий — з кінофантазій і колажів. Наш умовний спільний стіл буде подовжуватися за рахунок усіляких застіль з фільмів — тих, у яких є потрібне нам смислове навантаження.

Роман Балаян любить нагадувати (і нехай він сам скаже про це у фільмі), що Іван Миколайчук задовго до Кустуріци загадав, щоб народна музика, танець були самостійним художнім образом — тобто не просто орнаментом, що супроводжує дію, не тлом, а справжньою дійовою особою історії. От і в нас поруч із віртуальним столом, уздовж нього або просто на ньому буде час від часу виникати паралельна гра: танці, пісня, лет на конях, «польоти уві сні та наяву» усіх видів і жанрів.

За приблизний зразок того, що я пропоную, можна взяти один із найвдаліших епізодів «Мазепи»: бенкетний стіл, за яким сидять Петро й Мазепа, а навколо точиться битва. Іноді вона продовжується просто на столі, серед келихів і запеченої дичини.

Хронологічного принципу в нашій бесіді дотримуватися не обов'язково: як у всякій бесіді, людина то забігає вперед, то повертається в минуле.

...Отже, повертаємося до Івана-Фабіяна на напівзатопленому лузі: перед ним у глибині кадру вже накритий, але ще без гостей, стіл. Іван виймає скрипку з футляра, прикладає до плеча і робить перший рух смичком. — Проступає інший стіл, різдвяний, з «Тіней забутих предків»: Іван Палійчук закликає на вечерю духів, живих і мертвих...

За довгий стіл у Чорторії всідається численна миколайчуківська рідня на чолі з 90-літньою мамою. Одразу сідають дружина Марічка, Ніна Матвієнко і Валя Ковальська — знамените тріо «Золоті ключі», що їхнім хрещеним батьком був Іван.

Його голос за кадром: «Один куплет... Один куплет «Тернової ружі»! Я вас прошу».

Тріо співає:

Високе небо, небо України,
Шляхи далекі, стигле мовчання,
На чистих болях, на руїнах
Тернова ружа цвіла коханням.

Тернова ружа,
Тернова доля...

Іван за кадром втручається:

— Якщо ви на сій пісні скиснете, краще не співайте. Боже сохрани! Я забороняю. «Іду до тебе...» (співає). Розумієте оце — «Іду до тебе...» Я буду, як ваша тінь, навколо вас ходити...

Тріо високо затягує:

Іду до тебе,
Іду до тебе...

Родина Миколайчуків тихо підспівує. Якесь делікатність і навіть витонченість є в цих обличчях, худих і блідих, із синіми тінями навколо сумних очей (до речі, всі вони прекрасно співають).

Фабіян на лузі слухає, зітхає. Знову голос Івана за кадром: «Це що — опера? Я не розумію. Значить, у мене є пропозиція. Скажете так: лубочна народна картина. Це треба обов'язково сказати, попередити. Лубок є лубок. «Тіні забутих предків» пам'ятаєте? Це цілий жанр народного мистецтва. Форма, яка вам руки розв'яже. Це жарт, це фол, народний фол... Ви будете себе почувати легше. Будете дурака валять». (Усі репліки Івана взяті з магнітофонного запису репетиції з тріо «Золоті ключі» у нього вдома).

...Долинає весела гуцульська мелодія. З'являється вертеп. Він зроблений як селянська хата, що нагадує ту, в якій пройшло Іванове дитинство. Крізь нього проступає інший вертеп, що тепер уже нагадує параджановський будинок у Тбілісі (з двома поверхами, сходами між ними і верандою). З неба спускається сам метр Сергій Параджанов з руками-крилами. Разом із ним летять фрагменти веранди (є такий фотомонтаж). Тепер за нашим столом ми вже бачимо його живого. Він лукаво посміхається, подає яку-небудь коротку, доречну до випадку, провокаційно іронічну репліку.

Так починалося свято

(Заставки, стилізовані під українське авторське кіно, сподіваємося, виконає для нас Сергій Якутович).

...На ширмі вертепу з'являються кадри з «Тіней»: дівчинка і хлопчик разом хлюпаються у воді, ховаються, доганяють одне одного.

Поки йдуть ці безсловесні епізоди, автор (віртуальна хазяйка застілля) розповідає за кадром про свято звільнення від тотального страху і неправди, що почалося для цього покоління. І про те, що героями перших стрічок наших героїв не випадково стали діти. Їхніми очима художники вчилися дивитися на світ ніби вперше.

За умовним спільним столом у довженківському саду вже зібралася ціла компанія. Таємне братство... масонська ложа, люди, що впізнають одне одного за книжками, які читали, за фільмами, які любили, за байками, анекдотами і дотепами, зрозумілими тільки їм. Ми бачимо обличчя Івана Дзюби, Віктора Некрасова, Івана Драча, Ліни Костенко, Георгія Якутовича, Григорія Гавриленка, Василя Стуса, Гелія Снегирьова, Григора Тютюнника, Віталія Коротича, Миколи Вінграновського, Данила Лідера, Світлани Щербатюк, Анатолія Фуженка, Анатолія Солов'яненка, Льоні Кисельова, Майї Брусилівської-Каганської, Романа Віктюка, Бориса Нечерди, Бориса Чичибабіна, Валентина Сильвестрова, Мирослава Скорика, подружжя Петровських, Вадима Скуратівського, Юрія Щербака, Миколи Рапая, Ольги

Петрової, Леоніда Череватенка, Ігоря Диченка, Зуєвих... А також бачимо наших головних героїв — режисерів та інших кінематографістів — Леоніда Бикова, Ларису Кадочникову, Богдана Ступку, Вілена Калюту, Миколу Гринька, Костя Степанкова, Аду Роговцеву, Василя Цвіркунова, Михайла Белікова, Костя Єршова, Леся Сердюка, родину Гаврилюків, Борислава Брондукова, Федора Стригуна, Віктора Греся, Миколу Рашеева, Раїсу Недашківську, Сурена Шахбазяна, Станіслава Говорухіна, Михайла Ілленка, В'ячеслава Криштофовича, Юрія Гармаша та інших... Цих представників блискучої генерації шістдесятників (різниця у віці не істотна — закваска у всіх була спільна) можна назвати по-іменню. Або просто охарактеризувати двома — трьома словами в цілому, назвавши поколінням щасливим, тому що їхній талант був потрібний часові.

За столом іде загальна бесіда, що супроводжується або переривається кадрами з фільмів.

...У самому розпалі весни на зелених округлих пагорбах київського Подолу гуляє компанія підлітків. Хлопчик носить у руках патефон. Звучить бравурна популярна мелодія 50-х («Жінки жартують всерйоз» Єршова).

Може, авторові хтось одразу заперечить, ну, скажімо, Микола Машенко, який згадає своє страшне воєнне і повоєнне дитинство в селі, свою злиденну юність. Під час його слів ідуть кадри з дипломної роботи Балаяна «Злодій»: голодний хлопчик жадібно ссе вим'я чужої корови, а потім його б'ють злі дядьки. — Або: перелякана дівчинка йде сама по величезному, вороже пришиклому лісу («Дитина» Машенка).

Зате цілком щасливий початок життя був у самого Балаяна — серед теплих каменів Нагірного Карабаху в компанії перших ереванських стиляг і піжонів. На його словах гола дівчинка йде до моря й поступово ніби розчиняється в його сяючій стихії («Та, що входить у море» Осики).

Що скаже Кіра Муратова, не знаю. Але дивній сумній дівчинці приносять у подарунок велику гарну ляльку, вона блаженно притискає її до себе («Серед сірого каміння» Муратової).

Все! Ці молоді таланти знайшли собі улюблену дорогу іграшку — кіно. І не розлучаться з нею вже ніколи.

Так вони літали

«І було життя в усі дзвони...»

Юна Кіра Муратова йде, майже танцюючи, під хмільну, щасливу музику («Короткі зустрічі»). — Теж зовсім юні Ілленко і Кадочникова у фільмі «Вулиця Ньютона, будинок №1». — Іван Миколайчук замріяно дивиться на мерехтливу зірку («Тіні»). — У небі проступає кадр: над землею летить Лариса Кадочникова (чудові колажі з «Мріяти і жити» Ю.Ілленка). — Сімейний ансамбль Дзвонарів грає на весіллі, під їхню музику гордовито танцюють Орест — Ступка з Даною-Кадочниковою («Білий птах»). — Натхненно танцюють два Івани — Миколайчук і Гаврилюк, пристрастю палають їхні обличчя («Анничка» Б.Івченка). — Песик кумедно переступає на задніх лапах, клоун радісно сміється: «Талант! Талант! Ти безсумнівно матимеш успіх!» («Каштанка» Р.Балаяна). — Півень високо підстрибує, а потім летить у небі («Червоний півень Плімутрок»). — Молоді люди радіють на харківських вулицях з нагоди польоту людини в космос («Які ж бу-

ли ми молоді» Белікова). — Летить хлопчик, осідлавши соняшник, і з висоти пташиного лету милується землею («Солом'яні дзвони» Ю.Ілленка).

Ці практично безсловесні кадри буде супроводжувати розповідь героїв і автора про карнавальне світовідчуття, про переживання життя як імпровізації, як свята, про ейфоричне відчуття свободи, що захопили ту частину нашого суспільства, яка була найбільш сприйнятливою до духу часу. Обов'язково треба знайти чорно-білі фотографії не тільки наших юних героїв, а й цілих компаній тих часів, що збиралися у Параджанова, Віктора Некрасова, Миколайчуків, Гелія Снегірєва та інших.

Так з ними боролися

Розповідь про погром навесні 74-го року і наступні події супроводжуватимуть офіційна кінохроніка, особисті спогади героїв і короткі кадри з їхніх фільмів.

...Клоун, готуючись до виходу на арену цирку, працює перед дзеркалом над мімікою: то сміється, то плаче («Каштанка»). — Тут може вперше з'явиться мім-автор, який пластично коментує події.

...Діалог матері й доньки-школярки: «Ти божевільна!» — «Я нормальна... Все покоління піде по сіль, тільки я — ні... Я не знаю, чого хочу» («Перед іспитом» Криштофовича).

...Лютий Юра-мольфар насилає бурю («Тіні»). — Дівчинка біжить берегом моря, за нею женеться велике чорне колесо («Та, що входить в море»). — Мрійника Альошу січуть різками («Чорна курка» Греся). — Орест і Дана знову танцюють, але цього разу танець їхній підкреслено трагічний («Білий птах»). — Фотоколаж, де Параджанов на тлі сокири й одного відрубаного крила. — Мольфар б'є Івана сокирою по голові — той сомнамбулічно рухається повз людей, що гуляють, у корчмі («Тіні»). — Або: лінії з нотними знаками на наших очах перетворюються на колючий дріт (є такий малюнок у Параджанова). — Зона, де він сидів (документальний фільм Гальперіна «Завтра»). — Епізод з лебедями, які прийняли освітлений електрикою тюремний двір за озеро. Кидаються вростіч птахи, пізно зрозумівши свою помилку, важко б'ють крильми об колючий дріт, гублячи пера і пух («Лебедине озеро. Зона»). — Лебедю обскубують крила («Етюд про Врубеля» Осики). — «Обидели юродивого...» — співає Іван Козловський. — Два комісари (Миколайчук і Степанков) сперечаються про істину і віру («Комісари» М.Машенка). — Кадри, що напливають один на одного: крізь купол православної церкви проступає, повторюючи його обриси, гострий комісарський шолом Корчагіна і його одержиме обличчя ченця-проповідника. Він щось розпачливо втовкмачує несвідомим дядькам, що вбивають один одного за межу («Як гартувалася сталь» М.Машенка). — Старий несе через піски яблуню з яблуками, вирвану з коренем («Криниця для спраглих» Ю.Ілленка).

... З важких, мало не середньовічних воріт вириваються на волю вершники на розпашілих конях, стрімко мчать по відкритому простору, а потім якось збиваються з ніг і, скупчившись, починають безглуздо кружляти один навколо одного. Адже простір виявляється пустирем за міською околицею. По всьому видноколу — бачимо стандартні коробки нових безликих міських масивів («Піросмані» Параджанова).

Так вони падали і рятувалися, або Чи легко бути плейбоєм у країні розвинутого соціалізму?

Це найскладніша за інформацією і змістом частина фільму, тому що вона про епоху, яка дістала назву «застою». Оцінювати її однозначно не можна. Навіть Сергій Параджанов, який постраждав найбільше, в різному настрої по-різному говорив про свою долю. Найчастіше він скаржився, що йому не давали знімати кіно, намагалися знищити не тільки духовно, а й фізично. А в останньому своєму інтерв'ю раптом з викликом кинув у «перебудовний», викривальний за тоном тодішній телеефір: «Я живу легко в мистецтві. Це не так, що от, мовляв, мені не давали працювати. Я все одно до кінця себе виразив». І ще щось додав, на зразок: «А ви тусклі, тухлі...» (Треба знайти цю зроблену в Москві телепередачу).

Будьмо і ми такими ж послідовно непослідовними, розповідаючи про час і про себе. До речі, нашим героям довелося відстоювати власну художню мову, борючись не тільки з соцреалізмом, але і з параджановським впливом. Добре було б, якби про це згадав Балаян — як болісно шукав чеховської простоти, легкості й природності на екрані. Роман — це Каштанка, що втекла від свого Вчителя-циркача, дресирувальника домашніх тварин і клоуна, якого обожноувала. (Його визнання можна супроводити ніжним епізодом з «Відлюдька»: дочка лісника сором'язливо, з боязкою жіночністю танцює, а батько підігрує їй на сопілці. Або: вони їдять юшку просто з горщика, обпікаючись і по-доброму усміхаючись одне одному).

Миколайчукові теж довелося долати «тінізм» на екрані — за допомогою народного гумору, іронії та самоіронії. Шкода буде, якщо Юрій Ілленко не захоче говорити про свої непрості взаємини з Параджановим, людиною і художником. Щоб дати уявлення про дивний, трохи наркотичний спосіб життя шістдесятників, про вічне свято, яке мимоволі переходило в ледарство, — без численних застіль знову не обійтися. Одне потрапило до фільму Єршова «Жінки жартують всерйоз»: на вечірці серед гостей ми побачимо молодих Белікова, Криштофовича і Рашеєва. Може, знайдуться доречні до випадку фотографії у Якутовичів, Рапая, Диченка, Зуєвих. Або бодай одна домашня аматорська зйомка.

Нинішнім діловим і псевдоділовим людям це вже важко зрозуміти, але для нас у поняття свободи входив насамперед вільний час — вільний для читання, спілкування, міркувань і, якщо хочете, просто для балаканини. У декого це взагалі було єдине справжнє багатство. Тому що тодішні балачки не були пустопорожніми. Сучасною мовою їх можна назвати єдиним інформаційним простором, мовою старою — усною народною творчістю. Із уст в уста, від телефону до телефону передавалися останні анекдоти, відомості про заборонені й напівзаборонені книги й фільми, чутки про рідкісні політичні акції протесту, про прийдешні зміни тощо. Цей домашній Інтернет був забарвлений теплотою живого людського голосу, ілюзією хоч і непрямой, та все-таки емоційної співучасті в історії.

Епізодів з художніх фільмів, що відповідають цій темі, є багато. Пропоную режисерові на вибір:

...Цап тягне п'яного Фабіяна по нічній вулиці («Вавилон ХХ»). За кадром голос Івана: «Цього мало — просто вижити.

Вживають або гинуть птахи, звірі, живуть дерева. Що повинна була зрозуміти я, людина? Ціну людської дружби, ціну материнської ласки? Сенс добра і жорстокості? Призначення своє в цьому світі? ...Я повинна була зрозуміти — хто я в цьому світі і навіщо.» (Слова з «Легенди про княгиню Ольгу» Ілленка, написані самим Іваном. Звідти ж можна взяти його виразні крупні плани).

...Старий, що тяжко оре землю, сперечається з жайворонком-ледацюгою і з Господом Богом («Камінний хрест»). — Герой Висоцького героїні Муратової: «Ми з тобою з різних племен...» Перекинувши гітару через плече, іде в степ («Короткі зустрічі»). — Пікнік у полі самотнього Клоуна з дресированими кішкою, собакою і гусаком (цей розділ у «Каштанці» — «Інтермеццо» — Балаян присвятив Параджанову). — Килимок у псевдонародному стилі оживає: по намальованому пейзажу пливають справжні лебеді («Ефект Ромашкіна» Балаяна). — 40-річний Сергій Макаров наслідуює підлітків, що катаються на роликах («Польоти уві сні і наяву»). — Фото Балаяна на зйомках: він «літає» на руках у Абдулова, Янковського й Адабашьяна. — Монолог «людини з підпілля» Валентина про свою сумнівну, гірку, але бажану волю («Серед сірого каміння»). — Червоного півня вчать танцювати... на розпеченій сковорідці («Плімутрок»). — Артисти пантоміми та інші персонажі фільму в'яло імітують «польоти». — Група інтелігентів за столом, зблизивши голови, сперечається про високі матерії («Бережи мене, мій талісман» Балаяна). — Монолог Кадочникової про брехню на сцені («Мріяти і жити»). — Тюремні «чудики» показують фокуси, один ковтає вогонь («Зміна долі» Муратової). — Монолог Окуджави: «Все — не те...» («Талісман»). — П'яні герої Янковського і Табакова понуро їдять яєчню на кухні й співають «Останній тролейбус» Окуджави. Другий говорить першому: «Як я тобі раніше заздрив... А тепер ти — пшик!» («Польоти»). — Героїня вперто, нервово бореться за своє законне місце в глядацькій залі і в житті взагалі («Довгі проводи»). — Чоловік з величезними зусиллями знову і знову видирається на крижану гору і, трохи не дотягнувши до вершини, скочується вниз. За його зусиллями спостерігає через дерево напівбожевільна молода жінка з лялькою («Дезертир» Балаяна). — Підліток падає на коліна перед учителькою з обличчям бульдога («Бич Божий» Фіалка). — Маски і принизливо-услесливі поклони Мазени-Ступки. Або: він же встромляє голову у вертеп («Молитва за гетьмана Мазепу»). — Петро намагається грати на скрипці, але не може видобути жодного звуку («Вечір на Івана Купала»). — Пікнік скромних ітеерівців на пленері. Висить мотузка, зав'язана петлею, Сергій розгойдується на ній, летить... а потім порожня петля («Польоти»). — Та інша петля: герой просовує в неї не шию, а ногу, розгойдує мотузку і закликає сам себе: «Танцюй! Живи! Будуй!» («Всупереч усьому» Ілленка).

... На екрані коїться щось дивне: товста мотузка сама собою складається, звивається. Чийсь руки беруть перші-ліпші предмети зі смітника: корок, стружку, шматок мішковици, кришку з фольги для молочних пляшок, так і сяк приміряються до них, припасовують одне до одного. Готово! — вийшла лялька... (Прийом, іменованій в ляльковому театрі «темним кабінетом»). Звичка Параджанова влаштовувати свято за будь-яку ціну, свято з нічого, не зрадила його й у в'язниці: він посилав звідти подарунки друзям. Навіть невольку підносив світові на вишуканій таці своїх фантазій. Яке

лукаве торжество майстра над своїми катами і над долею, яка таємна насолода абсолютним володінням формою!

... Леся Українка: «Коли душа поета вижила в такі часи, значить, то був сильний народ» («Іду до тебе» Машценка).

Заочний діалог-сперечку, який режисери ведуть один з одним і з автором з приводу парадоксів пережитої свободи в невольному суспільстві прокоментує наприкінці дебела вчителька з фарбованим під блондинку волоссям: «Уши вянуть послушать, шо вы говорите...» («Астенічний синдром»).

Зміна долі

Гадаю, цей хвилюючий момент у нашій історії і в нашому фільмі за змістом буде найзрозумілішим, а тому можна обійтися без особливих коментарів.

...Звідкись згори на гойдалці спускається до нашого столу літня клоунеса з акордеоном («Захоплення» Муратової). За кадром голос Івана Миколайчука: «Починається другий відділ!»

■ Кадр з фільму «Захоплення». Режисер Кіра Муратова.

Фабіян на стільці дивиться і зітхає. Хтось із дурним ентузіазмом встановлює прапор над зруйнованим 4-м блоком у Чорнобилі («Розпад» Белікова). — Чорно-біла хроніка тих самих подій. — Біжить вулицями міста Тарас Шевченко — юний Миколайчук: «Воля!!! Я вільний!» («Сон» В.Денисенка). — Кінохроніка: Хрещатиком прямує радісна юрба з цілим морем жовто-блакитних прапорів. — Пидорка-Кадочникова обрубуює канат, що зв'язує з човном, на якому вмістився весь тягар історичного минулого («Вечір на Івана Купала»). — Хлопчик відпускає червоного півня на волю, той тікає кудись у зарості («Плімутрок»). — Персонажі «Захоплення» Муратової танцюють під 9-ту симфонію Бетховена «До радості». — Сергій із переможним кличем і зі жмутком соломи в руці біжить попереду підлітків на велосипедах («Польоти»). — «Моя доля змінилася. Я переходжу до іншої в'язниці...» («Зміна долі»). — Останній вихід Клоуна на арену цирку: блазнюючи, він проливає цілий фонтан фіктивних бутафорських сліз. Камера наближає його обличчя. Ми бачимо те, чого не бачить публіка: справжній біль і справжні сльози в його очах («Каштанка»).

Досвід хаосу

Ця частина фільму багато в чому сумна, гірка і смішна, тому що вона — про довгождану зустріч зі свободою, не таємною, а явною, дозволеною, і про всі розчарування, пов'язані з нею. Мрії про свободу, як мрії про кохання — чим невизначеніші, примарніші, чим віддаленіші від реалізації, тим краще. Конкретна людина руйнує ідеальний образ, відбирає цю гірко-солодку тугу — навіть не за повнотою буття, а за якоюсь іншою реальністю. Вона мерехтить десь там вдалині — «за річкою» — вабить, обіцяє щось, що люди звикли називати щастям. Або коханням (тема балаєнівського «Поцілунку»). Але кохає герой не реальну жінку (таку ж сіру, як він сам), а цю свою дивну тугу, невтолиму спрагу — до смертного поту на чолі...

От і зі свободою так: обдурить, як будь-яка мрія, підсуне сурогат, чергові «дрібниці життя» (назва раннього фільму Криштофовича). Хіба що який-небудь вільний син ефіру візьме з собою в надзоряні простори, подалі від грішної землі... Для того й існують неземні сни, поезія з музикою, — але, зверніть увагу, загадковим чином «дані нам у відчуттях».

Судити про ці тонкі матерії не просто. І, може, взагалі не варто, принаймні, на вербальному рівні. Важливо зберегти тон, якщо можна, без надриву, досить самоіронічний. І пам'ятати, що проблема, про яку належить говорити, не суто українська і навіть не пострадянська, а загальнолюдська. Адже зустріч зі свободою — серйозне випробування на зрілість для будь-якої людини і будь-якого суспільства.

...Родина Івана Дідуха заходить у хату в гуцульському вбранні, виходить у європейському («Камінний хрест»). — Старий і смішний Яковченко поважно говорить: «Ми — Європа...» («Між високими хлібами»). — Санітарки роблять танцювальні рухи, наслідуючи героїню-балерину в пачці, але в них виходить незграбно і негарно («Захоплення»). — Абсолютно голий мужчина, довгий і худий, стоїть, п'яно похитуючись... Нервова юрба в черзі за оселедцем... Героїня трощить ногами все підряд... Пасажир-

■ Режисер Юрій Ілленко під час зйомок фільму «Молитва за гетьмана Мазепу».

ка в метро довго матюкається («Астенічний синдром»). — Сумні й спустошені обличчя героїв Янковського й Абдулова: «Від нас, гусарів, одна слава лишилася...» («Два гусари» Криштофовича). — Новий хазяїн життя, товстун у розкішному халаті метушиться на недобудованій дачі («Другорядні люди» Муратової). — Хмільний ідеаліст Громов (Миколайчук) приходить з пляшкою до комісара комісарів (Степанков) і заявляє, що не розуміє і не приймає цього нового часу («Комісари»). — Обшарпаний, але завжди вільний Валентин: «Гроші — нонсенс!» («Серед сірого каміння»). — Три смішні бабусі в кучериках про втрату віри в толстовський вплив на людство («Астенічний синдром»). — Червоний півень блукає в заростях, а потім смиренно повертається додому («Плімутрок»).

...Мазепа, рятуючись у човні від переслідувачів, підгрибає воду театральними масками («Молитва за гетьмана Мазепу»). — Сам Ілленко серед численних масок під ногами (фото). — За кадром чийсь істеричний вигук: «Его слава дутая!» («Захоплення»). — Золоті монети перетворюються на жовте листя («Вечір на Івана Купала»). — Лукаш із сопілкою блукає по згарищу («Лісова пісня. Мавка» Ілленка). — Сергій плаче, зариваючись у скирту соломи, як в утробу матері («Польоти»). — Ми здаля бачимо, вже літній чоловік розгойдується на «тарзанці» і з криком «ку-ку-рі-ку-у!» незграбно плюхається в холодну осінню воду (зняти спеціально для нашого фільму). — Відеозйомка: через 20 років Балаєн, що став дещо огрядним, але, хвалити Бога, ще не подорослішав, на руках у Янковського, Абдулова й Адабашьяна вдає «польоти», як на старій фотографії. — Бенкет на тлі битви з «Мазепи»: Петро й Мазепа по черзі кладуть ноги на стіл. Там само, просто по столу бігають персонажі з масовки, продовжуючи за щось битися. (Можливо, тут повинна з'явитися телехроніка бурхливих засідань Верховної Ради). — За всім цим шабашем стежить козак Василь — Миколайчук (Іван не дожив до цих подій): «Що ж воно робиться... Для чого живем, чого бажаєм?» («Пропала грамота»). —

Юрба несе на руках чергового кумира в кріслі й одразу скидає його... Герой Скуратівського збирає на вулиці гній у совок, потім істерично кричить: «Мені набридло прибирати за всіма!» («Співачка Жозефіна і мишачий народ» С.Маслобойщикова). — Гидлива санітарка — Рената Литвинова: «Цій планеті я б поставила нуль» («Три історії» Муратової). — Знову компанія інтелігентів на пленері. Два інтелектуали (Скуратівський і московський критик Андрій Демет'єв) з'ясовують стосунки («Шум вітру»). — Ще один інтелігент (Володимир Машков) танцює щось явно кавказьке просто на столі, серед тарілок і чарок... А потім ридає в дверному прорізі («Два місяці, три сонця» Балаяна). — Два озлоблені шістдесятники читають у камеру послання друзям, що залишили батьківщину в лиху годину («Лист в Америку» Муратової).

...За столом сидить Леся Українка (Алла Демидова). Вона гірко скаже про те, що говорити українською мовою ще не значить бути українцем і що дехто краще б висловлювався по-китайськи... Там же молоді Микола Олялін, Федір Панасенко (нині, на жаль, уже покійний) та Іван Гаврилук проникливо співають:

Не вернемось, не вернемось,

Бо нема до кого... («Іду до тебе»).

...Чорно-білий кадр: порожній стіл, вітер здуває з нього скатертину («Криниця для спраглих»).

Апологія художника

Але кінець епохи ще не кінець світу.

По-перше, наші головні герої в ці чергові важкі часи в черговий раз не схибили. І всі, як і раніше, при ділі: Балаян і Муратова щойно закінчили свої нові фільми; Мащенко має намір взятися до зйомок другої серії «Богдана Хмельницького»; Ілленко за власним проектом будує великий будинок в Прохорівці й збирається відкрити там міжнародну приватну школу для режисерів (де ми і сподіваємося його знімати).

По-друге, в цих майстрів, слава тобі, Господи, з'явилися чудові спадкоємці по прямій.

...За нашим спільним віртуальним столом сидить уже нова компанія. Ми бачимо обличчя Сергія Маслобойщикова і Алли Сергійко, Сергія Якутовича, Григорія Гладія, Оксани Забужко і Юрія Андруховича, Андрія Жолдака і Вікторії Спесивцевої, Сергія Тримбача, Брюховецьких, Станіслава Чернілевського, Богдана Вержбицького, Олесья Саніна й Сергія Михальчука, Єфима Гофмана та Алли Загайкевич... Теж уже ціла банда ловців невловимого.

У цій фінальній частині фільму кадрів багато. Їх можна змонтувати в ритмі кліпу та обійтися мінімумом авторського коментаря: вони говорять самі за себе.

...Пізньої осені на стародавніх київських кручах сидить осліплий художник. Над ним — сіре небо, під ним брудно-коричнева земля, перед ним — туманно-свинцева далечінь Дніпра і його лівого берега. На якихось старих дошках-воротках художник малює картинку «з природи» по пам'яті: виникає немисливо гарна, сліпуче яскрава, екзотична пагода. Батькові допомагає тоненька, як билінка, дівчинка («Фучжоу» Михайла Ілленка).

...Герой Леоніда Філатова, судячи з усього, alter ego режисера, говорить свій прощальний монолог: «І знову я шко-

ляр з країни мрій, але постарілий школяр. Я зрозумів! Це ностальгія, туга за Елладою... І все це вартує життя. Мені так здається» («Жінки жартують усерйоз» К.Єршова).

...Уже знайома нам дебела смішна блондинка бере трубу й починає невміло, дилетантськи грати на ній. Хтось невидимий підхоплює мелодію — звук труби стає могутнім, повнозвучним, «класичним» («Астенічний синдром»). — Вздовж величезних барокових декорацій іде Мазепа-Ступка. Підходить до двох ангелів — дівчинки та хлопчика — зі свічками (черговий містичний знак, що супроводжує Іванову долю: у дітей виявилось прізвище Миколайчуки). — Ще один хлопчик серйозно, чисто, самозабутньо співає. Біля його ніг сидить старий козел Мазепа, зітхає, схлипує і ойкає. Цю пісню колись написав він («Мазепа»).

— Розмитий кадр: дорослий чоловік падає на коліна перед дівчинкою («Дитина»). — Ніби почувши цей спів, здригається Жозефіна, маленький Йосип теж прислухається, виходить із дверей театру, дивиться просто в кадр («Жозефіна»): біжить ще один хлопчик, біжить його батько, скаче лісом Лісовий цар («Шум вітру»); скаче долиною козак Василь («Пропала грамота»); скачуть комісари на білих конях — це прощання з романтичним минулим («Комісари»); скаче Лесь Санін («Мамай»); немисливо гарно мчить, майже ширяє в повітрі, табун породистих скакунів по колу іподрому; граційний балетний танець їхніх копит («Захоплення»). — На цьому майже чорно-білому тлі проступає яскрава картинка: незворушно і нерухомо, як сама вічність, сидить козак Мамай з кобзою («Мамай»). — Різноманітні домашні птахи задирають голови до неба під чудові звуки романсу Сильвестрова «Тянется музыки светлая нить» («Чеховські мотиви» Муратової). — Підлітки під цю ж музику високо стрибають на роликах просто в кадр («Два місяці, три сонця»). І ще хочеться знайти місце для чудового епізоду із фільму Гресья «Нові пригоди янкі при дворі короля Артура»: лицарі на конях зі списами в руках атакують літак і озброєного автоматом янкі. За шляхетним і наївним воїнством поспішає карлик з іграшковою сокирою в руці... (Це вже метафора про нинішню ситуацію з авторським кіно у світовому культурному контексті).

...І знову силует Фабіяна, що сидить у лузі. Наш довгий віртуальний стіл перед ним, як міраж у пустелі, тремтить і тане. Замість нього з'являється селянська хата: Іван накриває стіл на двох («Така пізня, така тепла осінь»). — А потім чиясь скромна міська квартира: дівчина теж накриває стіл на двох, ставить вазу з помаранчами, бере собі один, підкидає його і йде («Короткі зустрічі»).

Востаннє бачимо обличчя Фабіяна: здається, душа світу дивиться на нас очима Івана Миколайчука. Він встає зі стільця, ніби наміряючись теж піти. І тут долітає життєрадісна народна мелодія: з'явилося нове покоління братів Дзвонарів. Вони дивляться кудись вгору й азартно, натхненно грають на своїх бувалих інструментах («Білий птах»). Під цю ж музику йдуть титри.

...А може, спеціально для фіналу Сергій Якутович створить грандіозний колаж з портретів наших героїв у кіноінтер'єрі. Не знаю, що з ними трапиться завтра, але безсмертя я їм гарантую, як говорив ще один аутсайдер, незабутній Остап Бендер.

Переклад з російської Віри Кандинської